

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI
O‘ZBEKISTONDA DEMOKRATIK JAMIYAT QURISH
NAZARIYASI VA AMALIYOTI KAFEDRASI**

MA‘NAVIYAT ASOSLARI

fanidan

MA‘RUZA MATNI

Tuzuvchi: Y.A.Hudoyqulov – f.f.n., O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti kafedrasi dotsenti

TOSHKENT-2015

FANNING MA'RUZA MATNI

1-mavzu: Ma'naviyat tushunchasi, predmeti, maqsad va vazifalari

Darsning maqsadi. Ma'naviyat tushunchasi, predmeti, maqsad, vazifalari ularning o'zaro munosabatlari va rivojlanish hususiyatlarini yoritib berish.

Tayanch so'z va tushunchalar. Ma'naviyat, rux, ma'rifat, axloq qadriyat, metod, ziyolilik, milliy ma'naviyat, umuminsoniy ma'naviyat, meros, mafkura, milliy mafkura.

Asosiy savollar.

1. Ma'naviyat tushunchasi va uning mazmun mohiyati. "Ma'naviyat asoslari" fanining predmeti, maqsad va vazifalari
2. «Ma'naviyat»ning kategoriyalari va rivojlanish qonuniyatlari
3. Ma'naviyatning jamiyat taraqqiyotida o'rnining oshib borishi

«Ma'naviyat»ning mohiyati, predmeti, tushunchalari va rivojlanish qonuniyatlariga bag'ishlanib respublikamiz ziyolilari o'rtasida qizg'in munozaralar olib borilmoqda. Bunga sabab ma'naviyatning ko'p qirrali tushuncha ekanligidir. U inson faoliyatining barcha qirralarini, uning yaqqol ko'zga tashlanuvchi zoxiriy va yashirin, ichki ruhiy – botiniy tomonlarini ham qamrab olganligidadir. Hozirgi kunda ham munozaralar davom etmoqda va matbuotda ushbu mavzuga bag'ishlab ko'plab maqola va mulohazalar e'lon qilinmoqda, kitoblar chop etilmoqda.

Ularda ma'naviyat, uning ma'no-mazmuni, hayotimizdagi o'rnini va ahamiyati xaqida fikrlar bildirilmoqda. Lekin aksariyat hollarda ma'naviyat o'zi nima, degan savolga aniq va lo'nda javob topish qiyin. Unga har xil, ba'zan esa bir-biriga qarama qarshi, noaniq sayoz javob va fikrlar bildirilmoqda. To'g'ri, "Ma'naviyat" tushunchasiga ilmiy, falsafiy, adabiy, axloqiy yoki oddiy tilda ifodalanadigan ko'plab ta'riflarni keltirish mumkin. Umuman, o'zida juda chuqur va keng qamrovli ma'no-mazmunini mujassam etgan bu tushunchaga har qaysi muallif o'zining falsafiy yondashuvi, siyosiy qarashlari va e'tiqodi, ongu tafakkuridan kelib chiqqan holda turlicha ta'rif va tavsiflar berib kelayotganliklarini ko'ramiz. Unga ham bir tabiiy hol sifatida qaramoq lozim. Bu masala bo'yicha ilmiy adabiyotlarda, kundalik matbuotda bir biridan farq qiladigan fikr-mulohazalarda, ta'riflarda har qaysi muallifning o'ziga xos dunyoqarashi, mushohida tarzi o'z ifodasini topgan. Shu nuqtai nazardan qaralganda, keyingi yillarda mazkur mavzuda olimlarimiz tomonidan tayyorlangan ilmiy maqolalar, risolalar, o'quv qo'llanmalar, lug'atlarda "Ma'naviyat" tushunchasi va uning tamoyillariga o'ziga xos izoh va ta'riflar berib kelinmoqda. Bunga sabab "Ma'naviyat" tushunchasi keng ma'noda jamiyat hayotidagi g'oyaviy, mafkuraviy, ma'rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o'zida to'la mujassam etgan ijtimoiy-ma'naviy hodisa ekanligidir.¹

Aslida ma'naviyat – insonni jamiki boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng baquvvat ma'naviy-ruhiy omil hisoblanadi. Inson – tabiatning, barcha mavjudotning gulto'ji deyilganda uning ushbu xislati, ya'ni yuksak ma'naviyat egasi bo'la olish imkoniyati nazarda tutiladi. Bu imkonni boshqa jonzo'tlarda ko'rmaymiz.

Moddiy narsalar odamga jismoniy oziq va quvvat bersa, ma'naviyat unga ruhiy oziq va qudrat bag'ishlaydi. Faqat moddiy jihatdan ta'minlanish bilan kifoyalanish – ongsiz va ruhsiz mahluqotlarga xos. Ma'naviyatga intilish esa ruh va ong egasi bo'lmish odamzotgagina xos fazilatdir. Ma'naviyat odamning aqliy va ruhiy olami majmui kabi murakkab ijtimoiy hodisadir.

Ma'naviyat juda keng qamrovli tushuncha bo'lganligi uchun ham, yuqorida ta'kidlaganimizdek uni bir jumlada ifodalash nihoyatda mushkul.

Ma'naviyat ko'proq inson qalbiga, botiniy dunyosiga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Shu ma'noda ma'naviyat inson qalbidagi ilohiy bir nur sanaladiki, bu ilohiy nur hech bir jonzo'tda yo'q. Ma'naviyat shunday sehrli tilsimki, uni tugal yechishga bashar qudrati yetmaydi. Shunday ekan, «ma'naviyat» tushunchasiga bir yo'la mukammal ta'rif berish murakkab hisoblanadi.

¹ I.Karimov. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. Toshkent, "Ma'naviyat", 2008, 18-20 betlar

Unga ta'rif berishda Prezidentimiz Islom Karimovning nazariy qarashlariga, milliy qadriyatlarimizni, tarixiy va madaniy-ma'naviy merosimizni tiklash borasidagi amaliy faoliyatlariga tayanishimiz, uni o'zimiz uchun dasturulamal qilib olishimiz maqsadga muvofiq. Yurtboshimiz «Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch» asarida insonni inson qiladigan, uning ongi va ruhiyati bilan chambarchas bog'langan bu tushuncha har qaysi odam, jamiyat, millat va xalq hayotida hech narsa bilan o'lchab bo'lmaydigan o'rin tutishligini uqdirib: «Ma'naviyat - insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon – e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir»² deb ta'riflagan edilar. Bu ta'rifda inson faoliyatining barcha ma'naviy qirralari qamrab olingan bo'lib, biz bundan buyon ma'naviyat haqida so'z yuritganimizda unga metodologik asos sifatida tayanamiz.

«Ma'naviyat asoslari»ning mustaqil fan sifatida shakllanishi davom etayotgan sharoitda, uning kategoriyalari, rivojlanishi qonuniyatlari, boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlardan farqli jihatlarini va ayni paytda ular bilan aloqalarini aniqlash masalalarini ham takomillashtirib borish zarur bo'ladi. Chunki, uning kategoriyalari va rivojlanish qonuniyatlari aniqlanmas va ma'lum bir tartibga solinmas ekan u mustaqil fan maqomiga ega bo'la olmaydi.

Albatta, ma'naviyat barcha ijtimoiy gumanitar fanlar tizimida eng «yosh»bo'lganligi sababli uning tushunchalarini bir tizimga keltirish murakkab hisoblanadi. Chunki, uning ayrim kategoriyalari (tushunchalari) falsafa, estetika, etika, dinshunoslik va boshqa fanlarning tushunchalari bilan ham uyg'unlashib ketgan. Bu tabiiy xol. Zero ma'naviyatni ularning uyg'unligisiz tassavvur ham qilib bo'lmaydi.

Ana shu murakkablikka qaramasdan «ma'naviyat» ning kategoriyalarini aniqlashga, uni yuqoridagi fanlardan mustaqilligini ta'minlashga ehtiyoj nihoyatda kata. Shu ehtiyojni hisobga olib «ma'naviyat» ning tushunchalari xaqida dastlabki qarashlarni ilgari surish mumkin bo'ladi.

Aslida ma'naviyat ham xuddi boshqa fanlar kabi o'zining mustaqil kategoriyalariga egadir. Ularga shartli ravishda inson, millat va jamiyat hayoti bilan bog'liq bo'lgan quyidagi tushunchalarni kiritish mumkin.

Shaxsning o'z o'zini anglashi, bilimdonlik, qalbi tozalik, saxiylik, samimiylik, hayrihohlik, iymonlilik, halolik, e'tiqodlilik, diyonatlilik, poklik, mehr-shafqatlilik, vijdonlilik, rostgo'ylik, adolatparvarlik, ota-onaga hurmat, oilaga sadoqat, vafodorlik, to'g'rilik va boshqalar. Shaxsning millat vakili sifatida maqomida: milliy o'z-o'zini anglash, milliy g'urur, millatparvarlik, vatanparvarlik, millat taqdiriga nisbatan ma'suliyatni, milliy manfaat ustivorligini his etish, milliy til, milliy tarix, adabiyot, san'at, urf-odatlar, an'analar, qadriyatlar, davlat tizimiga, qonunlarga hurmat va itoatkorlik, vazminlik, o'z kasbining mohir ustasi bo'lish, mamlakat ichki va tashqi faoliyatidan habardor bo'lish va uni qo'llab-quvvatlash, mamlakat ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotida faollik va boshqalar bo'lsa; shaxsning jamiyat vakili sifatidagi maqomida: mamlakatning jahondagi nufuzini oshirishdagi ma'sullik, jahon sivilizatsiyasi yutuqlarini egallash, jahon xalqlari oldida turgan umumbashariy muammolariga befarq bo'lmaslik, milliy va umuminsoniy manfaatlar uyg'unligini anglash, insonning tabiatining bir bo'lagi ekanligi, uni asrashda ma'sullik va boshqa bir qator tushunchalarni kiritishi mumkin.

Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, «Ma'naviyat asoslari» mustaqil fan sifatida shakllanib va takomillashib bormoqda. Uning jamiyat taraqqiyoti va komil insonni tarbiyalashdagi roli oshib bormoqda. Uning ko'p qirrali imkoniyatlaridan samarali foydalanish davlat olib boryotgan siyosat bilan bog'liq. To'g'ri, shaxs va millat shakllanishi yoki jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida ma'naviyatning roli va ahamiyatigi e'tibor berib kelingan.

Bugunga kelib ma'naviyatning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatiga nisbatan munosabat tobora kuchayib bormoqda. Sobiq ittifoqdosh, bugungi mustaqil davlatlarning ko'pchiligida birida oldinroq, ikkinchisida keyinroq ma'naviyat omilining roli va ahamiyatini oshirishga imkoniyat darajasida e'tibor berilmoqda.

Bu borada O'zbekistonning tarixan qisqa vaqt ichida Prezident Islom Karimovning bevosita tashabbusi asosida ma'lum tajribalarini to'plashga erishganligini ta'kidlash lozim

²Karimov I. Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch. Toshkent. "Ma'naviyat", 2008, 19-bet.

bo'ladi. Ma'naviyatni ko'tarish davlat siyosatida ustivor sohaga ko'tarildi va u o'zining ijobiy natijalarini ko'rsata boshladi.

Prezidentimiz Islom Karimovning ikkinchi chaqiriq Oliy majlisning birinchi sesiyasida qilingan ma'ruzasida ham ma'naviyat masalasi XXI asr bo'sag'asida ikkinchi ustivor yo'nalish deb qaraldi. Hozirda erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifa ekanligi qayd etildi. Boshqacha aytganda, o'z haq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir bo'layotgan voqea – hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarni mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan erkin, har jihatdan barkamol, sog'lom avlodni tarbiyalashimiz kerak ekanligi uqdirildi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ma'naviyat tushunchasining mohiyatini izohlab bering?
2. Ma'naviyatning asosiy tushunchalariga nimalar kiradi?
3. Ma'naviyat taraqqiyotining qanday asosiy qonunlarini bilasiz?
4. Ma'naviyatni rivojlantirish hozirgi davrda davlat siyosatining ustivor yo'nalishi darajasiga ko'tarilish sabablari nimada deb bilasiz?

Mustaqil ish savollari

- Milliy o'z-o'zini anglash, uni mustahkamlash va rivojlantirish- ma'naviy yuksalish talabi.
- Milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasining mustaqillikni mustahkamlashdagi ahamiyati.
- “Ma'naviyat asoslari” va Tarix fani . Ularning uzviy bog'liqligi.
- Ma'naviyat va ma'rifat, ularning uzviy aloqadorligi.
- Milliy va umuminsoniy ma'naviyatlarning uzviy bog'liqligi.
- Insoniy fazilatlar - ma'naviyatning asosiy kategoriyalari.
- Millatlararo totuvlik - davlat taraqqiyoti va ma'naviy yuksalish garovi.
- Ma'naviyat va mafkura.

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
7. Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.
8. Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Internet ma'lumotlari:

1. [www: press – service. uz](http://www.press-service.uz).
2. [www: mfa. uz](http://www.mfa.uz).
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. [www. marifatars-inform.uz](http://www.marifatars-inform.uz). ma'rifat jurnali
6. [www/ natlub.uz](http://www.natlub.uz)
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

2-mavzu: Islom Karimovning ma'naviyat, uning mezonlari va milliy-ma'naviy tiklanish haqidagi konsepsiyalari

Darsning maqsadi. O'zbek halqining milliy ma'naviyatning tiklanishi va mustaqillikni mustahkamlashda I. Karimov tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyaning nazariy, metodologik va amaliy ahamiyatini yoritib berish.

Tayanch so'z va tushunchalar. Konsepsiya, ma'naviyat, milliy ma'naviyat, umuminsoniy ma'naviyat, meros, mafkura, milliy mafkura, millat.

Asosiy savollar.

1. Ma'naviyat tushunchasiga Islom Karimovning ta'rifi
2. Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasi
3. Islom Karimovning «Ma'naviyat» tushunchasiga ta'rifi va milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasining ahamiyati

Ma'naviyat tushunchasi, uning mohiyati haqida turli adabiyotlarda bildirilayotgan fikrlar haqida oldingi mavzuda to'htalib, ularning metodologik asosi sifatida Islom Karimov tomonidan berilgan ta'rifni ko'rsatib o'tgan edik. Uni ma'naviyat tushunchasiga berilayotgan ta'riflar, uning jamiyat va shaxs kamolotga o'rini ko'rsatib berishda metodologik asos bo'lishining ikkita sababi bor:

Birinchidan, Prezidentimiz mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kritgandan keyin nafaqat mamlakatimizda, shuningdek butun MDH mamlakatlari rahbarlari orasida birinchilardan bo'lib, «Ma'naviyat» tushunchasini ilmiy istemolga kirdi va uning jamiyat va inson kamolotidagi o'rini ilmiy asosladi hamda uni amaliyotga tadbiiq etib kelmoqda.

Ikkinchidan, u mamlakatda olib boriladigan islohotlarni ma'naviy sohada olib boradigan islohotlar bilan uzviy ravishda olib borish zarurligini ilmiy asosladi va unga o'zi rahbarlik qilib kelmoqda. Prezidentimiz ma'naviyatning jamiyat taraqqiyoti va komil insonni tarbiyalashdagi rolini ayrim davlatlar rahbarlari va olimlaridan oldin ko'ra bildi. Bu endi taraqqiyot yo'liga kirayotgan mamlakat uchun katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'ldi. Bularning hammasini jamlaganda aytish mumkinki, Prezidentimiz tomonidan «Ma'naviyat»ga berilgan ta'rif to'la qonli ilmiy ta'rif bo'lib, uning barcha qirralarini o'zida qamrab olgan.

U «Ma'naviyat haqida gap ketar ekan, men avvalo, insonni ruhiy poklanishi va yuksalishga da'vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg'otadigan qudratli botiniy kuchni tasavvur qilaman»³ - deb ta'kidlaydi. Mazkur ta'rif o'zining mazmuni va mohiyati bilan «Ma'naviyat» ning barcha qirralarini o'ziga qamrab olgan. Unda insonning ichki ruhiy olamini ifodalovchi barcha komponentlar o'z ifodasini topgan va uning inson barkamolligini ta'minlaydigan katta kuch ekanligi belgilab berilgan.

Mamlakat va milliy taraqqiyoti unga rahbarlik qiluvchi yetakchiga bog'liq bo'ladi. Chunki, u mamlakatning qaysi yo'ldan borishi, qanday maqsadlarni ko'zlashi va belgilanadigan vazifalarni amalga oshirishning strategiyasini belgilab beradi hamda uni real hayotga tadbiiq qilish ma'suliyatini ham o'z zimmasiga olishga qodir bo'ladi.

Shuning bilan birga rahbar uchun xos bo'lgan muhim xususiyatlardan yana biri, u o'z tanlangan yo'lining aniq mo'ljalini, uning kelajakda mamlakatni taraqqiy qildirishda xizmat qiladigan imkoniyatlarni aniq tasavvur eta oladi. Bundan tashqari u o'zi belgilab bergan vazifalarini amalga oshirish uchun mamlakat aholisini o'z orqasidan ergashtirish qobiliyatiga ega bo'lishini ham taqazo qiladi.

Mamlakatga rahbarlik qilmoqchi bo'lgan yetakchi uchun yana bir shart shuki, u o'zi belgilab bergan vazifalar ichidan asosiy halqani topa bilishi va uni belgilangan maqsadlarni amalga oshirishiga xizmat qildiradi bilishga salohiyati yetarli bo'lishi lozim bo'ladi.

Yuqoridagilarni umumlashtiradigan bo'lsak, mamlakatga rahbarlik qilmoqchi bo'lgan yetakchi uni taraqqiy qildirishga xizmat qila oladigan ilmiy g'oyalar majmuasi hisoblanadigan

³ Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga irtilmoqda. Toshkent: O'zbekiston, 1999, 17-bet.

taraqqiyot konsepsiyasini ishlab chiqishi va uni amalga oshirishning imkoniyatlarini belgilab berishi talab etiladi.

Islom Karimov ana shu ko'rsatilgan barcha xususiyatlar va salohiyatni o'zida mujassamlashtirgan rahbar bo'lganligi uchun ham mamlakatimiz taraqqiyotining strategik vazifalarini aniq belgilab berdi va uni amalga oshirishning yo'nalishlari, uslublari hamda imkoniyatlarni yuzaga chiqarib kelmoqda.

Islom Karimov «Ma'naviyat» tushunchasi va ahamiyatini ilmiy iste'molga olib kirgan nazariyotchi va amaliyotchilardan biri hisoblanadi. Buning ahamiyati shunda bo'ldiki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar zaminida ma'naviyat asosiy o'rinni egalladi. U ma'naviy qashshoq jamiyatda iqtisodiy farovonlikka va siyosiy barqarorlikka erishib bo'lmasligini nazariy jihatdan asoslab berdi hamda jamiyat hayotida amalga oshiriladigan vazifalarda ana shu konsepsiyaga o'z faoliyatida izchil amal qilib keldi. Uning bu nazariyasi va faoliyatining mamlakatimiz hayotidagi ahamiyati shunda bo'ldiki, barcha soha va yo'nalishlar bo'yicha belgilangan vazifalarni izchillik bilan amalga oshirish imkoniyati kengayib bordi. Bu ijobiy yutuqlarning salohiyati va ahamiyati haqida fikr yuritganimizda bugun jahonda iqtisodiy yuksaklikka erishgan mamlakatlarda ma'naviy qashshoqlik avj olayotganligi va ular bu salbiy jarayonning oldini olishni yana boshidan boshlash rejalari haqida bosh qotirayotganliklarini hisobga oladigan bo'lsak, Islom Karimov tomonidan jamiyatda amalga oshiriladigan barcha islohotlarni uyg'un ravishda olib borish zarurligi haqida ishlab chiqqan va amaliyotga tadbiiq qilgan konsepsiyasining amaliy ahamiyati yana yaqqolroq namoyon bo'lishini ko'rish mumkin bo'ladi.

Uning ma'naviyatning inson, millat, davlat va jamiyat hayotidagi o'rni haqidagi konsepsiyalaridan yana biri milliy-ma'naviy rivojlanish hisoblanadi.

Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan milliy-ma'naviy tiklanish va ma'naviy yangilanish hamda rivojlanish konsepsiyasining juda katta nazariy va metodologik ahamiyatga ega ekanligini alohida ta'kidlash lozim. Fikrimizcha ularning ahamiyati quydagilardan iborat:

Birinchidan, bu konsepsiya sobiq sho'rolarning totalitar tuzumi sharoitida boy milliy-ma'naviy madaniyatimizning inqirozga yuz tutganligini va uning sabablarini tushunishga;

Ikkinchidan, sobiq sho'rolarning o'tkazgan zo'ravonligi, zulmi va jinoyatkorona xatti – harakatlariga qaramasdan, milliy – ma'naviy merosimizning ildizlari mustahkam bo'lganligi uchun bu zo'ravonliklarga bardosh berib, o'z salohiyati va xususiyatlarini saqlab qololganligini tushunib yetishga, xuddi shuningdek, ana shu omil mustaqilligimiz sharoitida kuch, qudrat, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularimiz uchun manba bo'layotganligini tushunib yetishga;

Uchinchidan, har bir millat, u son jihatdan kichikmi, yoki kattami undan qat'iy nazar mustaqillik ularning har biri uchun havo va suvdek zarur ekanligini, faqat mustaqillik millatning milliy-ma'naviyatini saqlab qolishga, uni rivojlantirishga va keyingi avlodga yetkazish baxtiga muvassar etadigan asosiy omil ekanligini tushunishga, bu esa har bir millatdoshimiz va vatandoshimizning mustaqillikdek ulug' ne'matni saqlab qolishi va yanada mustahkamlashi uchun fidoiylilik ko'rsatishi ma'naviyatning yuksak belgisi ekanligini qalban his etishga imkon berishiga;

To'rtinchidan, milliy-ma'naviy tiklanishning mohiyatini, «ma'naviyat» tushunchasi, uning shaxs, millat kamoloti, davlat va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini bilib olishga, uni rivojlantirish uchun merosimizni chuqur o'zlashtirish, tinmay izlanish, marifat, fan-texnika va texnologiya yutuqlarini sabot bilan o'zlashtirish hamda Prezidentimizning bugungi taraqqiyotimizni ta'minlaydigan «Kuch – bilim va tafakkurda»- degan ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan knseptual g'oyasiga izchillik bilan amal qilishimizga;

Beshinchidan, milliy mustaqilligimizni asrash va mustahkamlash, islohotlarni amalga oshirish jarayonida milliy-ma'naviy tiklanishimiz oldida turgan vazifalar ko'lamini bilib olishga va uni amalga oshirishda umummilliy safarbarlik harakatini avj oldirishda fidoiylilik ko'rsatish zarurligini anglashimizga;

Oltinchidan, mamlakatimiz yoshlarining milliy-ma'naviy tiklanish borasida ular oldida turgan vazifalarni bilib olishga, ularda milliy g'urur, iftixor, fidoiylilik, vatanparvarlik, insoniylik

kabi oliyjanob fazilatlarni shakllantirish – mustaqilligimizni mustahkamlash va taraqqiyotimizning asosiy sharti ekanligini tushunib yetishimizga;

Yettinchidan, milliy istiqlol g'oyasining ma'no va mazmunini chuqur anglashimizga, mustaqillikni mustahkamlash jarayonida ma'naviy yangilanishimiz va rivojlanishimiz borasidagi strategik vazifalarimizning asosiy yo'nalishlarini va ko'lamini chuqur bilib olishimiz hamda ularni amalga oshirishda fidoiylik ko'rsatishimizning ahamiyatini tushunib yetishimiz zarurligi va boshqalar.

Prezidentimiz tomonidan ishlab chiqilgan milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasining ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyati faqat yuqorida ko'rsatilganlar bilan cheklanmaydi. Uning xalqaro ahamiyati ham nihoyatda kattadir. Unda ilgari surilgan g'oyalari bugungi kunda tatalitarizmdan qutulib demokratik jamiyatni qurish tomon borayotgan bir qator mamlakatlarda ham milliy-ma'naviy tiklanish uchun katta amaliy ahamiyatga molikdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Islom Karimov tomonidan «ma'naviyat» tushunchasiga berilgan ta'rifning mohiyati nimadan iborat?
2. Islom Karimov ishlab chiqqan milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasining qanday nazariy va amaliy ahamiyati bor?
3. Mustaqillik yillarida milliy-ma'naviy tiklanishimizda Islom Karimovning xizmatlari nimalardan iborat?
4. Nima uchun Islom Karimov ma'naviyatni rivojlantirishga ustivor vazifa sifatida qaramoqda?
5. Islom Karimov tomonidan O'zbekistonda XXI asrda ma'naviyatni rivojlantirishning qanday vazifalari belgilab berildi?
6. Milliy – ma'naviy tiklanish va manaviyatni rivojlantirishning mukammal g'oyalari Islom Karimovning qaysi asarlarida asoslab berilgan?

Mustaqil ish uchun savollar

- Milliy ma'naviyatning asosiy belgilari.
- Inson va uning hayoti - eng oliy qadriyat.
- Xalqimizning ma'naviy merosini tiklash va rivojlantirish yo'lida amalga oshirilgan ishlar.
- Ma'naviyatning shaxs, millat, jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyati.
- Milliy ma'naviyatning tiklanishi va rivojlanishida I.A.Karimovning xizmatlari.
- Ma'naviyatning asosiy tushunchalari va rivojlanish qonuniyatlari.
- Ma'naviyat va siyosatning bir-biri bilan bog'liqligi.
- Ma'naviyatning asosiy ko'rinishlari.
- Hokimiyat tizimidagi rahbar hodim uchun zaruriy ma'naviy xislatlar.
- Ma'naviyat va iqtisodning o'zaro bog'liqligi.

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
7. Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.
8. Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
6. www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

3-mavzu: Ma'naviyatning tarkibiy qismlari va ularning o'zaro munosabatlari

Darsning maqsadi. Ma'naviyatning tarkibi qismlari: mafkura, ma'rifat, madaniyat, qadriyat, meros tushunchalariga tarif berish va ularning o'zaro munosabatlarini yoritib berish va ularning inson hayotida tutgan o'rni va rolini ochib berish.

Tayanch so'z va tushunchalar: mafkura, ma'rifat, madaniyat, qadriyat, meros, ma'naviy meros.

Asosiy savollar.

1. Ma'naviyat va madaniyat, ularning o'zaro munosabati
2. Ma'naviy meros – ma'naviyat rivojlanishining asosi
3. Ma'naviyat va mafkura, ularning jamiyat, inson hayotida tutgan o'rni va roli
4. Ma'naviy qadriyatlar va ularning inson kamolotidagi ahamiyati

«Ma'naviyat» tushunchasi haqida oldingi mavzularda to'xtalganimizni hisobga olib, bu yerda uning tarkibiy qismlarini tashkil qiluvchi tushunchalar haqida to'xtalamiz. «Ma'naviyat» ham boshqa fanlar kabi o'zining mustaqil tarkibiy qismlariga egadir. Ularni madaniyat, madaniy va ma'naviy meros, mafkura, qadriyat kabilar tashkil qiladi. Aslini olganda, ma'naviyat va madaniyat bir-biriga yaqin tushunchalardir. Ammo ular bitta narsa emas, biri ikkinchisidan farq qiladi. Shuning bilan birga ular bir-birini to'ldirib turadilar.

Madaniy va ma'naviy meros haqida ham shunday deyish mumkin. Shu sababdan avvalo madaniyat va uning turlarini tahlil etish maqsadga muvofiqdir. Chunki, madaniyatni, xususan ma'naviy madaniyatni bilmasdan, o'rganmasdan turib, ma'naviy meros to'g'risida gapirish ancha mushkul, inchinun ma'naviy meros ma'naviy madaniyat doirasiga kiradi.

Shunday ekan madaniyat nima? Madaniyat tushunchasini izohlashga bag'ishlangan ko'p ilmiy adabiyotlar mavjud. Madaniyat tushunchasiga berilgan ta'riflar soni 260 tadan oshib ketgan. Mualliflar madaniyat tushunchasiga o'rganayotgan sohalari nuqtai-nazaridan yondoshgan holda ta'rif berib qolmoqdalar. Bunga sabab, madaniyatning ko'p qirrali, murakkab ma'naviy-ijtimoiy hodisa ekanligi, uning inson va jamiyat hayotining barcha qirralarini qamrab olganligidir. Madaniyatga berilgan ta'riflarda mualliflarning fikrlarini umumlashtiruvchi tomonlar mavjud. Shu jumladan, ularni umumlashtiradigan bo'lsak, madaniyat tushunchasi keng ma'noda insoniyatning butun tarixiy taraqqiyot jarayonida yaratgan va yaratayotgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklarning yig'indisini ifodalaydi. Ko'rinadiki madaniyat insonning moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish va o'zlashtirishdagi faoliyatini o'z ichiga oladi. U insonning ichki ruhiyati, aql-idroki, iste'dodi va jismoniy mehnati bilan yaratilgan barcha narsalarni qamrab oladi. Yuqorida aytilganidek, madaniyat juda murakkab, ko'p qirrali ma'naviy-ijtimoiy hodisa bo'lib, ijtimoiy hayotning moddiy-texnik, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa sohalarni, inson mehnat faoliyatining barcha samaralarini o'zida mujassam etadi. Sirasini aytganda, xalq ommasidan yaratilgan hamma moddiy va madaniy-ma'naviy boyliklar madaniyatga kiradi. Madaniyat deyilganda, mehnat qurollarini yaratish va ulardan foydalanish, fan-texnika yutuqlari va ularni ishlab chiqarishga joriy qilish, kishilarning ishlab chiqarish va ijtimoiy ko'nikmalari, mehnatni ijtimoiy tashkil etish, salomatlikni saqlash ishini yo'lga qo'yish, aholi o'rtasida bilimlarning yoyilish darajasi va ma'lumot, umumiy, umumiy majburiy va oliy ta'limni amalga oshirish, adabiyot va san'at asarlari, ijtimoiy, falsafiy, diniy g'oyalar va shu kabilar nazarda tutiladi. Ko'rinadiki, madaniyat odamzod aql-idrokining eng yuksak

cho‘qqilarigacha bo‘lgan narsalarning hammasini qamrab oladi. U inson faoliyatining faqat moddiy natijalarinigina emas, shu bilan birga kishilarning mehnat jarayonida voqe bo‘ladigan bilim boyliklari, tajribalari, qobiliyatlari, ishlab chiqarish va kasb malakalari, o‘zaro munosabatlarini ham o‘z ichiga oladi.

Endi ma‘naviy meros va uning ma‘naviyat rivojlanishidagi ba‘zi jihatlarni bayon etamiz. Ma‘naviy merosni izohlashdan oldin umuman sivilizatsiya, meros, xususan, madaniy meros, ma‘naviy meros tushunchalarining nisbati, xususiyatlari, farqlarini bilib olishimiz lozim bo‘ladi. Chunki ma‘naviy meros umuman merosning, xususan madaniy merosning tarkibiy qismi sanaladi. Madaniy merosni tushunmasdan ma‘naviy merosni ham tushunish qiyin. Bu tushunchalarda umumiylik bo‘lsa ham, ular birday emas, o‘zaro qaysi bir jihatlari, xususiyatlari bilan farqlanadi. Bundan oldingi masalada ko‘rganimizdek har bir jamiyat va davr o‘z madaniyat tipiga ega bo‘ladi. Jamiyat, davr o‘zgarishi bilan uning madaniyat tipi va ma‘naviyatida ham o‘zgarish, yangilanish bo‘ladi, ammo madaniy taraqqiyot uzilib qolmaydi, ilgari madaniyat, sivilizatsiya yo‘q bo‘lib ketmaydi, balki madaniy meros sifatida saqlanib qoladi. Meros insoniyatning har bir tarixiy bosqichda yashagan avlodlari tomonidan yaratilgan va keyingisiga yetib kelgan barcha moddiy va ma‘naviy boyliklari majmuidir. Madaniy meros ham meros doirasiga kiradi, ammo undan biroz farq qiladi. O‘tmishdagi barcha madaniyat yodgorliklari meros sifatida saqlanib qolishi mumkin, lekin ularni hammasi ham madaniy qadriyatga ega bo‘lavermaydi. Madaniy merosda kishilikning kelgusi taraqqiyotiga, ma‘naviy yuksalishga xizmat qiladigan, unga ijobiy ta‘sir qiladigan, qadriyat ahamiyatiga ega bo‘lgan tomonlar hisobga olinadi.

Ma‘naviyat va mafkura bir-birlari bilan mustahkam bog‘langandir. Ma‘naviyat insonning ruhiyati, o‘zini – o‘zi anglashi, yuksaklikka intilishidagi salohiyati bo‘lsa, «Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar» konsepsiyasida ko‘rsatilishicha «Mafkura ... muayyan ijtimoiy guruh, ijtimoiy qatlam, millat, davlat, xalq va jamiyatning ehtiyojlari, maqsad-muddaolari, manfaatlari, orzu-intilishlari hamda ularni amalga oshirish tamoyillarini o‘zida mujjassam etadigan g‘oyalar tizimidir»⁴

Mafkuraning ma‘naviyatda tutgan o‘rni shundaki, u inson, jamiyat, yoxud millat yoki guruhlarining intilishlari, ruhiyatlari va kayfiyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Ma‘naviyat singari mafkuraning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi roli nihoyatda kattadir. Prezidentimiz Islom Karimov ta‘kidlaganidek, «Mafkura faqat bugun emas, balki hamma zamonlarda ham eng dolzarb siyosiy – ijtimoiy masala, har qanday jamiyatni sog‘lom, ezgu maqsadlar sari birlashtirib, uning o‘z muddaolariga erishishi uchun ma‘naviy-ruhiy kuch – quvvat beradigan poydevor bo‘lib kelgan».⁵ Mafkura jamiyat taraqqiyotida quydagi vazifalarni bajaradi: birinchidan, davlat rivojlanishning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma‘naviy – ma‘rifiy sohalaridagi vazifalarni o‘zida mujassamlashtiradi; ikkinchidan, bir davlat, bir mamlakat miqyosida barcha fuqarolarni, turli millat, elat, sinflar va ijtimoiy guruhlarini bir g‘oya va maqsad sari birlashtirishga xizmat qiladi; uchinchidan, davlat olib boradigan ichki va tashqi siyosat g‘oyalarini o‘zida mujassamlashtirib, uni fuqarolarga targ‘ib etadi; to‘rtinchidan, davlat doirasida yashayotgan fuqarolarni yaratuvchilik, bunyodkorlik, ijodkorlik faoliyatini faollashtiradi va ularni jamiyat maqsadlariga yo‘naltiradi; beshinchidan, xalqning orzu-umidlarini o‘zida ifoda ettiradi, jamiyatda mavjud bo‘lgan muammolarni hal qilish uchun butun jamiyat va fuqarolarni harakatga keltiradi; oltinchidan, mafkura jamiyatda ma‘lum siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy – ma‘rifiy qarashlarni shakllantiradi.

Qadriyatlar ham ma‘naviyatning tarkibiy qisimlaridan birini tashkil etadi. Ular ijtimoiy xususiyatga ega bo‘lib, kishilarning amaliy faoliyati jarayonida shakllanadi va rivojlanib boradi. Qadriyatlar kishilarning turli sohalaridagi, avvalo, ishlab chiqarishi, mehnat sohasidagi faoliyati uchun foyda keltiradigan narsa va hodisalar majmui bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Tabiat va jamiyat hodisalari insonning moddiy va ma‘naviy boyliklar ishlab chiqarish, yaratuvchanlik

⁴ Milliy istiqlol g‘oyasi: Asosiy tushuncha va tamoyillar. Toshkent: O‘zbekiston, 2000, 9-bet

⁵ Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasini – xalq e‘tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. Toshkent, «O‘zbekiston», 2000 yil. 5 bet

faoliyati tufayli, uning ehtiyojlarini qondirish natijasida qadriyatlik ahamiyatiga ega bo'ladi. Odamlarning manfaatlari, ehtiyojlarini qondira olmagan, ularning orzu-istaklari, intilishlariga mos kelmaydigan, tabiat va jamiyat hodisalarini qadriyatlar sirasiga kiritish no'rindir.

Nazorat uchun savollar:

1. Madaniyat nima? Uning qanday turlarini bilasiz?
2. Madaniy va ma'naviy meros nima? Ularning farqi.
3. O'zbek xalqining boy madaniy va ma'naviy merosi haqida nimalarni bilasiz.
4. Mafkura va ma'naviyat munosabatlarini qanday tushunasiz?
5. Qadriyatlar va uning qanday turlarini bilasiz?
6. Ma'naviy qadriyatlar va ularning inson kamolotidagi ahamiyatini izohlang.

Mustaqil ish savollari

- Ma'naviyat bilan madaniyatning o'zaro bog'liqligi.
- "Ma'naviyat asoslari" fanning boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan aloqadorligi.
- Milliy va umuminsoniy ma'naviyatlarning o'zaro bog'liqligi.
- Ma'naviyatning shaxs va jamiyat hayotidagi o'rni.
- Ma'naviyatda qadriyatlarining o'rni va roli.
- Mustaqil O'zbekistonning ichki va tashqi siyosatini ma'naviy jihatlarini.
- Ma'naviy merosning shaxs ma'naviy yuksalishidagi roli.
- Ma'naviyatning tarkibiy qismlari.
- Ma'naviyatli insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi.
- Umuminsoniy ma'naviyatda ilm-fan, san'at va adabiyotning o'rni.

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
7. Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: "Islom universiteti", 2001 y.
8. Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) "Sharq" nashriyoti., -T.: 2005 y.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
6. www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznun [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronnaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

4-mavzu: Ma'naviyat, iqtisod va ularning o'zaro bog'liqligi

Darsning maqsadi: Ma'naviyat va iqtisod uyg'unligi jamiyatning yuksak iqtisodiy taraqqiyotga erishish sharti ekanligi. Ma'naviy yuksalish va iqtisodiy rivojlanishining uyg'unligi

xaqida ma'lumot berish. O'zbekiston milliy mustaqilligining iqtisodiy va ma'naviy–ma'rifiy asoslarini yoritib berish

Tayanch so'z va tushunchalar: iqtisodiyot, bozor iqtisodi, bozor munosabatlari, iqtisodiy taraqqiyot, inqiroz, eksport, taraqqiyotning o'zbek modeli.

Asosiy savollar:

1. Iqtisodiyot va bozor iqtisodi tushunchalari. O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tishining o'ziga xos yo'li va uning mohiyati
2. Ma'naviyat va iqtisod uyg'unligi jamiyatning yuksak iqtisodiy taraqqiyotiga erishish sharti
3. Bozor iqtisodiyoti va tadbirkor ma'naviyati
4. O'zbekiston milliy mustaqilligining iqtisodiy va ma'naviy- ma'rifiy asoslari

«Iqtisodiyot» so'zining lug'aviy ma'nosi – sarf – harajatda ehtiyotkorlik, tejamkorlik mazmunini berib, mazkur tushunchaga adabiyotlarda turlicha ta'riflar berib kelinmoqda. Shulardan ba'zilarini havola etamiz: «Iqtisodiyot odamlar faoliyatining o'zlari iste'mol qiladigan ne'matlarni ishlab chiqarish, uning natijalarini o'zlashtirish, mavjud moddiy va mehnat imkoniyatlaridan foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarning juda muhim tomonidir. Iqtisodiyot qiziq bir olam bo'lib, turli kasbdagi, millat va jinsdagi, qarashlar va ruhiyatidagi, turli mintaqa va qit'alardagi odamlarning tirikchilik vositalarini yaratish va iste'mol qilish bo'yicha amalga oshiradigan aloqalari va bog'liqlarining ifodasidir,»⁶ deyiladi. Boshqa bir ta'rifda esa: «Iqtisodiyot deganda kishilar hayotini ta'minlaydigan moddiy ne'matlar ishlab chiqarish va uning iste'moli bilan bog'liq barcha sohalarining yig'indisi va ayni jarayonda ishtirok etayotgan odamlarning faoliyati, ular o'rtasidagi aloqa va bog'lanishlar, munosabatlarning yaxlit birligini tushunmoq kerak,»⁷ deyilgan. Berilayotgan ta'riflarning turli-tumanligi mualliflarning fan o'rganayotgan masalaning u yoki bu jihatiga ko'proq e'tibor berilganligi bilan bog'liq. Iqtisodiyotga berilgan ta'riflar qanchalik turli tuman bo'lmasin, mazkur ta'riflarni birlashtiruvchi va umumlashtiruvchi tomonlar mavjud. Ya'ni berilgan ta'riflarning barchasida ham, insonlar faoliyati, insonning moddiy noz-ne'matga bo'lgan talab va ehtiyoji, uni qondirish uchun mahsulotlarni ishlab chiqarishi, ularning taqsimoti masalalarini ifodalaydi. Iqtisodiyotga inson hayoti va moddiy ne'matlar ishlab chiqarish faoliyati bilan uyg'un holda qarash to'g'ri bo'ladi.

Insonning ishlab chiqarish faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki o'zining ma'naviy jihatlariga ham ega. Iqtisodiyot bilan ma'naviyat rivojiga bir xil katta ahamiyat bergan jamiyat o'zining yirik ijtimoiy ziddiyatlarisiz va qarama – qarshiliklarsiz barqaror taraqqiy etishi uchun zamin yaratadi.

Iqtisodiyot va ma'naviyat uyg'unligi, hamoxangligi ta'minlangan mamlakatda rivojlanish, taraqqiyotda ko'zlangan maqsadga erishish oson kechadi. Tarix saboqlaridan shu narsa aniq va ravshanki, qaysi bir davlat yoki jamiyat asosiy e'tiborni faqat moddiy boyliklarni ishlab chiqarish va ko'paytirishga qaratib, uni yaratuvchi insonning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishni o'ylamasa, u albatta tanazzul va inqirozga yuz tutadi. Iqtisodiy rivojlanish faqat ma'naviy rivojlanish bor bo'lgan joydagina muvaffaqiyat qozonadi. Bundan ko'rinadiki iqtisod va ma'naviyat o'zaro chambarchas bog'liq.

Mamlakatimizda bozor islohotlarni amalga oshirishda aholini ish bilan ta'minlashni yaxshilash, uning farovonligini oshirish, qolaversa iqtisodiyotimizni rivojlantirishning eng muhim yo'nalishi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, xizmat ko'rsatish va kasanachilik sohalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishni rag'batlantirish ustivor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Chunki, ayni shu sohalar biz uchun eng o'tkir bo'lib turgan aholi bandligi va uning daromadlarini oshirish muammolarini hal etishda, ichki bozorimizni iste'mol tovarlari bilan to'ldirishga salmoqli hissa qo'shishda o'ziga xos lakomativ vazifasini bajarib kelmoqda.⁸ Bozor iqtisodiyoti va uning rivojlantirishning asosida tadbirkor va uning faoliyati yotadi. Zotan, bozor iqtisodiyotining talabi tadbirkorlik va ishbilarmonlikdir. Tadbirkor va tadbirkorlik nima? Tadbirkor ma'naviyati qanday bo'lishi kerakligi masalasi hech birimizni, xususan unga intilayotgan bugungi yoshlarimizni befarq qoldirmasligi lozim.

⁶ Yo'ldoshev Q., Muftoydinov K. Iqtisod ilmiy asoslari. Andijon, 1995, 8-9-betlar.

⁷ Abdullaev A. Ma'naviyat va iqtisodiy tafakkur. Toshkent «Ma'naviyat», 1999, 7-bet.

⁸ O'sha joyda.

Tadbirkor- bu dadil, muhim va murakkab maqsadlarni ro'yobga chiqarish uchun jazm etib, yangi g'oyalarni amalga oshirishi bilan bog'liq bo'lgan, butun ma'suliyatni o'z zimmasiga olib tavakkal ish yurituvchi shaxsdir.

Tadbirkorlik esa- bu mulkchilik sub'ektlarining foyda olish maqsadida tavakkal qilib va mulkiy javobgarligi asosida amaldagi qonunlar doirasida ishlab chiqarishning biron-bir sohasida tashabbus bilan iqtisodiy faoliyat yuritishdir. Sodaroq qilib aytganda tadbirkor jamiyat xayotida iqtisodiy sohaning tashkilotchisidir.

Mamlakatimiz o'zining ko'p asrlik davlatchilikni shakllantirish va rivojlantirish tarixiga egadir. Uning davlatchilikni vujudga keltirish tajribalari mustaqillikni mustahkamlashimizga o'zining ijobiy ta'sirni o'tkazib kelmoqda. Ayniqsa, o'zbek davlatchiligi tajribalarida ma'naviyatni rivojlantirishga qaratilgan siyosatning ahamiyati nihoyatda kattadir. Bundan tashqari, O'zbekistonda iqtisodiyot va ma'naviyatni rivojlantirishda mamlakatimizda mavjud bo'lgan imkoniyatlar va resurslarni ishga tushirishga ham katta e'tibor berilmoqda. Ulardan qanchalik unumli foydalana olsak, iqtisodiyot va ma'naviyatni rivojlantirish borasida ham belgilangan maqsadga erishishimiz mumkin bo'ladi. O'zbekiston milliy mustaqilligining iqtisodiy asoslari to'g'risida so'z ketganda uning noyob tabiiy-xom ashyo imkoniyatlari haqida alohida aytib o'tish lozim. "O'zbekiston kelajagi buyuk davlat", "O'zbekiston boy imkoniyatlar mamlakati" deyilganda xuddi shu imkoniyatlar ham nazarda tutilganini yoddan chiqarmasligimiz kerak.

Yurtboshimiz Islom Karimovning «O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taqdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari», «O'zbekiston – ulkan imkoniyatlar mamlakati», «O'zbekiston XXI asrga intilmoqda», "Yuksak ma'naviyat- yengilmas kuch" nomli asarlarida bu haqda batafsil fikr yuritilib mustaqilligimizning iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy asoslari nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan. Yurtboshimiz Islom Karimov haqli ravishda ta'kidlaganidek, O'zbekistonda tabiiy boyliklar, unumdor yer, katta iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy, insoniy va ma'naviy salohiyat mavjud.

Nazorat uchun savollar:

1. Iqtisodiyot fani nimani o'rganadi?
2. Bozor iqtisodiyoti deganda nimani tushunasiz?
3. Mustaqil O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tishining o'ziga xos yo'lini qanday tushunasiz?
4. Nima uchun ma'naviyat va iqtisod o'zaro bog'liq?
5. Tadbirkorning ma'naviy xislatlariga nimalar kiradi?
6. O'zbekiston mustaqilligining iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy zaminlari nimalarda deb bilasiz?

Mustaqil ish savollari

- Bozor iqtisodiyotining ma'naviy-ma'rifiy zaminlari.
- Tadbirkorning ma'naviy xislatlar.
- O'zbekiston mustaqilligining iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy zaminlari
- Iqtisod va ma'naviyatning o'zaro bog'liqligi

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.

7.Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.

8.Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Qo'shimcha:

1. Falsafa qomusiy lug'at. –T.: Sharq, 2004
2. Vahobov A. Milliy tiklanish va o'zlikni anglash. T., 2004.
- 3.Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz takomil bosqichlari. T.: “Sharq” 1996.
- 4.Qur'oni Karim (Abdulaziz Mansur tarjimai va izohi bilan) T.: 2001.
- 5.Komilov N. Tasavvuf. T.: “Yozuvchi”. 1-kitob 1997., 2-kitob 1999.
6. Imom Al-Buxoriy Hadis. 1-4-kitob. T.: 1993-1998.
- 7.Islom ziyosi O'zbekim siymosida. T.: “Toshkent Islom Universiteti” 2005.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
- 6.www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

5-mavzu: Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviyatining shakllanish jarayonlari

Darsning maqsadi. Qadimgi Markaziy Osiyo xalqlari ma'naviyatining shakllanish jarayonlari: Qadimgi xalq og'zaki ijodi va yozma yodgorliklarda ma'naviyat masalalari, “Avesto”da inson va uning ma'naviyati masalalari, Moniylik va mazdakizm ta'limotlarida ma'naviyat masalalarini yoritib berish.

Tayanch so'z va tushunchalar. Avesto, zardushtilik, ma'naviyat, moniylik, mazdakizm.

Asosiy savollar.

1. Qadimgi xalq og'zaki ijodi va yozma yodgorliklarda ma'naviyat masalalari
2. “Avesto”da inson va uning ma'naviyati masalalari
3. Moniylik va mazdakizm ta'limotlarida ma'naviyat masalalari

Jahon ma'naviyati va ma'rifatining rivojiga jamiki xalqlar baholi qudrat o'z ulushlarini qo'shganlar. Ammo bunda Sharq mamlakatlari, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlarining qo'shgan hissasi alohidadir.

Markaziy Osiyo jahonning ilmu fan, falsafa, din, adabiyot va san'at qadimdan rivojlangan, tarixi, ma'naviyati nihoyatda boy mintaqalardan biridir.

Bir necha ming yilliklarda shakllangan Markaziy Osiyo xalqlari milliy ma'naviyati takomil bosqichlari mazkur o'lkada yuz bergan madaniy rivojlanish jarayonlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ushbu sahnda yuz beruvchi ma'naviy hodisa sanaladi. Xalqimiz madaniy-ma'naviy taraqqiyoti o'ta murakkab tarixiy silsilalar, o'zgarishlar va hodisalar majmuini tashkil etadi.

Ana shu murakkab va ko'p ming yillik ma'naviy takomilimiz jarayonidan asosiy bo'g'inlarni ajratib olishimiz lozim. Busiz milliy ma'naviyatimiz rivojlanishi bosqichlari haqida fikr yuritib bo'lmaydi.

Ko'pgina tadqiqotchilarning bu boradagi fikrlarini o'rganib, milliy ma'naviyatimizning bir necha ming yillik tarixini besh davrga ajratib ko'zdan kechirishni ko'p jihatdan maqbul bildik:

1. Islomgacha milliy ma'naviyatimiz taraqqiyoti.
2. Ilk Sharq uyg'onish davri (IX-XII asrlar)da ma'naviyat va ma'rifat rivoji.

3. Amir Temur va temuriylar sulolasi davrida (soʻnggi uygʻonish davri) maʼnaviy-maʼrifiy takomil masalalari.
4. Xonliklar, mustamlakachilik va qaramlik sharoitida maʼnaviyat.
5. Mustaqillik va maʼnaviy poklanish, maʼnaviy tiklanish va maʼnaviy rivojlanish masalalari.

Bu davrlar oʻz ichiga olgan tarixiy davrlar muddatiga koʻra aslo teng emas. Biz nazarda tutgan birinchi davr bir necha ming yillarni qamrab olsa, ikkinchi davr IX-XII asrlarni, uchinchi davr XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrlarni, toʻrtinchi davr esa XVII dan XX asrning soʻnggi oʻn yilligiga qadar boʻlgan davrni qamrab olganligi bilan ajralib turadi.

Bizning ota-bobolarimiz asrlar davomida toʻplangan hayotiy tajribasi, diniy, ahloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarni ifoda etadigan yuqoridagi kabi maʼnaviy yodgorliklar orasida bundan qariyb uch ming yil muqaddam Xorazm vohasi hududida yaratilgan “Avesto” deb atalgan bebaho maʼnaviy merosimiz alohida oʻrin tutadi. Bunday oʻlmas maʼnaviy boyliklar, moddiy-madaniyat yodgorliklari bu koʻhni oʻlkada, bugun biz yashab turgan tuproqda qadimdan buyuk madaniyat, yuksak maʼnaviyat mavjud boʻlganidan dalolat beradi.

Zardusht tomonidan bir tizimga solinib toʻliq shakllantirilgan zardushtiylik diniga qadar ajdodlarimiz har-xil diniy tasavvurlarga eʼtiqod qilib yashaganlar. Bu esa zaminimizda yashagan barcha qabilalarning tinch-totuv yashash va bosqinchilarga qarshi kurashda yagona gʻoya – mafkura asosida uyushishlariga toʻsiq boʻlar edi. Oʻlkaning turli qabilalarini birlashtirish, ularni ilk buyuk davlatchilik gʻoyasi atrofida uyushtirish zaruriyati yuzaga kelgan edi. Ana shunday zaruriyatni tushunib yetgan ilgʻor kishilardan biri sifatida Zardusht tarix sahnasida paydo boʻldi. U koʻp xudolilik tasavvurlari, tabiat hodisalariga sigʻinishga qarshi chiqib, yakka xudolik gʻoyasini targʻib qildi. Uni odamlar paygʻambar sifatida qabul qilishgan. Zardushtiylik juda qadimiy dinlardan boʻlib, ibtidoiy tuzumdan quldorlikka oʻtila boshlagan paytlarda Markaziy Osiyoda paydo boʻlgan va alohida oʻziga xos diniy dunyoqarash sifatida shakllangan. U oʻtmish qadimgi dinlarining eng kuchlilaridan biri sifatida Markaziy Osiyo, Ozarbayjon, Eron territoriyalarida keng tarqalgan, birinchi jahon dini boʻlgan. Hatto Eron saltanatining rasmiy davlat diniga aylangan.

Markaziy Osiyoda quldorlik jamiyati eramizning 2-3 asrlariga kelib inqirozga yuz tutdi va oʻz oʻrnini feodal munosabatlariga boʻshatib bera boshladi. Bu holat zardushtiylik ichida yangi oqim Moniylik taʼlimotining yuzaga kelishi va kuchayishiga olib keladi. Ushbu oqimning asoschisi Moniy (216-276 y) boʻlib, u tarixiy shaxsdir. Uning taʼlimoti hukmron tabaqalar manfaatiga zid boʻlgani uchun 276 yilda vahshiylarcha oʻldirildi. Moniy boy adabiy meros yaratgan boʻlsa ham, lekin uning baʼzi asarlaridan parchalarigina bizgacha yetib kelgan, xolos. Uning maʼnaviy-ahloqiy qarashlari “Sir ul asror” (Siru asror kitobi), “Kitob-ul-xudovost-tadbir” (Rahbarlik va boshqaruv kitobi), “Shaburkan” va boshqalarda bayon etilgan.

Moniy taʼlimoti zardushtiylikning yaxshilik va yomonlik taʼlimotiga asoslangan boʻlib, keng xalq ommasining manfaatiga mos kelar edi. Moniylik taʼlimotida dunyo – ziyo (yorugʻlik) va zulmat (qorongʻulik)ning abadiy kurash maydonidan iborat, mana shu kurash maydonida insonning asosiy vazifasi yovuzlikni yoʻq qilish uchun yaxshilik, ezgulikka koʻmaklashishdan iborat degan maʼnaviy-ahloqiy taʼlimot ilgari suriladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Markaziy Osiyo xalqlarining qanday afsona, rivoyat va dostonlarini bilasiz? Ulardagi maʼnaviy jihatlarni izohlang.
2. Markaziy Osiyo xalqlarining vatanparvarlik mavzuidagi qanday xalq ogʻzaki ijodi namunalari bilasiz?
3. ”Avesto”da inson ahloqi, odobi, maʼnaviyatini ifodalovchi tayanch gʻoyalarni izohlang.
4. ”Avesto”da inson iymonliligini izohlovchi tayanch tushunchalarni izohlang.
5. ”Avesto”da tabiatga, hayvonlarga munosabat qanday bayon qilingan?
6. ”Avesto”da sogʻlom avlod masalalari qanday koʻrib chiqilgan?
7. Moniy va Mazdak taʼlimotlaridagi maʼnaviyat masalalarini izohlang.

Mustaqil ish savollari

- Inson fazilatlarining ma'naviy yuksalishdagi roli.
- Shaxs ma'naviy kamol topishida ma'naviy, ruhiy muhitning o'rni.
- Milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasining vatanparvarlik tamoyilining mohiyati.
- Milliy va mintaqaviy ma'naviyat ko'rinishlari.
- I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat –engilmas kuch" asarining mustaqilligimizni mustahkamlashdagi ahamiyati.
- "Milliy taraqqiyot" va "milliy tiklanish" tushunchalarining mazmun- mohiyati.
- Ma'naviyat va madaniy meros.
- Umuminsoniy qadriyatlarning jamiyat ma'naviy yuksalishidagi o'rni.
- Iymon-e'tiqod inson ma'naviyati ustunlaridan biri.

Asosiy adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
- 2.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
- 3.Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
- 6.Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
- 7.Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: "Islom universiteti", 2001 y.
- 8.Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) "Sharq" nashriyoti., -T.: 2005 y.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
- 6.www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronnya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

6-mavzu: Markaziy Osiyo falsafiy tafakkurida ma'naviyat va ma'rifat masalalari

Darsning maqsadi: Din – ma'naviy yuksalish mezonini va inson ma'naviyatining tarkibiy qismi. Islom dini. Qur'oni Karim. Hadislarda inson ma'naviyati. Tasavvuf va uning ma'naviy jihatlari, Mustaqillik: diniy- ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va ularning komil inson tarbiyasidagi ahamiyati xaqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va tushunchalar: din, Islom, Kur'oni Karim, Xadis, tasavvuf, diniy ma'naviy qadriyatlar, komil inson, iymon, diniy aqidaparastlik.

Asosiy savollar:

- 1.Qur'oni karim va Hadisi shariflarda inson ma'naviyati va ma'rifati masalalari
- 2.Tasavvuf va uning ma'naviy jihatlari.
3. Mustaqillik: diniy- ma'naviy qadriyatlarning tiklanishi va ularning komil inson tarbiyasidagi ahamiyati

Mazkur mavzu bir jihatdan qaraganda hamma uchun tushunarlidek ko'rinadi, bunga sabab kundalik turmushda, turli yig'inlar va ma'rakalarda diniy mavzulardagi suhbatlarning tinglanishidir. Ikkinchidan mustaqillik tufayli din va diniy urf-odatlar, an'ana va marosimlarga oid bo'lgan kitoblarni erkin chop etila boshlaganligi, sotuvda bo'lishidan keng kitobxonlar

ommasining bahramand bo'layotganligidir. Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari: radio, televidenie eshittirish va ko'rsatuvlarida, shuningdek gazeta va jurnal sahifalarida muntazam suratda diniy-ahloqiy, ma'naviy mavzularda turli suhbatlar va maqolalarning berib borilishidir.

Islom dini, uning asosiy manbalari: Qur'oni karim va hadisshunoslik tarixidan xabardor bo'lish mavzuning mohiyatini chuqur tushunib olishga yaqindan yordam beradi. Mazkur holatni hisobga olib, avvalo, Islom va uning manbalari haqida qisqa bo'lsa-da ma'lumot berishni lozim topdik. Zero, o'ylaymizki bu kitobxonlar uchun foydadan holi emas degan umiddamiz.

Islom dini ko'p xalqlar orasida keng tarqalgan jahon dinlaridandir. Bu dinga e'tiqod etuvchilar – musulmonlar jahonda qariyb 1 milliard 315 million kishini tashkil etadi.

“Islom” so'zi arabcha bo'lib “xudoga o'zini topshirish”, “itogat”, “bo'ysunish” ma'nosini bildiradi. Shundan bu dinga ishonuvchilar – “Muslim” deb ataladi. Uning ko'pchilik shakli “muslimun” bo'lib, o'zbeklarda “musulmon”, qirg'iz va qozoqlarda “musurmon” deb ataladi.

Islom dini Arabiston yarim orolida VI asrning oxiri va VII asrning boshlarida kelib chiqqan. Uning asoschisi payg'ambar Muhammad (570-632) Makkada Quraysh qabilasiga mansub bo'lgan Xoshimiylar xonadonida tug'ilgan. U 609-610 yillarda Makkada yakka xudoga e'tiqod qilish tg'g'risida targ'ibot boshlagan. Ammo zodagonlarning qarshiligiga uchragach, 622 yilda o'z tarafdorlari bilan Madina (Yasrib)ga ko'chadi (arabcha hijrat qiladi). Shu yildan musulmonlarning hijriy yil hisobi boshlanadi.

630 yilga kelib Makka ham musulmonlar qo'liga o'tadi va musulmon davlati shakllanadi. Muhammad vafotidan keyin bu davlatni uning o'rinbosarlari, ya'ni noiblari (xalifalar) boshqaradilar. Shu munosabat bilan musulmonlar davlati tarixda “Arab xalifaligi” deb nom olgan. Markaziy Osiyo yerlari – Movarounnahr (daryo oralig'idagi yerlar)ga 674 yilda arab qo'shini birinchi marta Amudaryodan o'tib Buxoro shahriga kirdi. Qutayba ibn Muslim 705-717 yillarda Movarounnahr yerlarini asosan ishg'ol etdi. Arab qo'shnlari bilan birga Markaziy Osiyo yerlariga Islom dini ham kirib keldi. Ana shu davrdan boshlab Markaziy Osiyoda Islom mintaqa madaniyati, ma'naviyati va ma'rifati o'ziga xos ravishda shakllandi va taraqqiyot bosqichini boshdan kechirdi.

Islom diniy ta'limotining asoslari – Qur'on va hadis to'plamlarida, shuningdek, VIII-XII asrlar davomida vujudga kelgan ilohiyot adabiyotlarida o'z ifodasini topgan.

Qur'on – arabcha o'qimoq, qiroat qilmoq, jamlash ma'nolarini bildiradi. Bu muqaddas kitob yer yuzi musulmonlarining dasturulamali, diniy ahkomlar manbai, asosiy muqaddas kitobi. Qur'on ilmi ulamolari Qur'onni quyidagicha ta'riflaydilar:

“Qur'on – Alloh taoloning Muhammad alayhissalomga vahiy orqali nozil qilgan, tavotur ila naql qilingan, ibodatda o'qiladigan, barchani lol qoldiruvchi kalomidir”.⁹

Mazkur masalani “Tasavvuf” tushunchasining mazmun-mohiyati, shakllanish va rivoji tarixini bayon qilishdan boshlashdan ixtiyor etdik. Zotan, tasavvufning mohiyati va mazmunini bilmasdan turib, uning ma'naviy jihatlarini nimalarga yo'naltirilganligini ilg'ab olish, mohiyatiga yetib borish har kimga ham nasib etmaydi.

Sharq xalqlari tafakkuri va ma'naviyatini asrlar davomida nurafshon etib, ularning ma'naviy-ma'rifiy yuksalishiga chuqur ta'sir o'tkazgan tasavvuf (so'fizm) VIII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan. Dastlab u zohidlik (tarkidunyochilik – bu dunyo hoyu-havasidan, boyliklaridan, rohatu farog'atidan yuz o'girish) harakati ko'rinishida bo'lgan. Uning kelib chiqishidagi omil quyidagilar bilan izohlanadi. Hazrati Muhammad Mustafõ sallallohu alayhi vasallam vafotlaridan keyin musulmonlar jamoasi ichida bo'linish yuz beradi. Ayniqsa, halifa Usmon zamonida boylikka ruju qo'yish, qimmatbaho tuhfalar bilan qarindosh-urug'lar, yaqin do'st-birodarlarni siylash rasm bo'ladi. Ummaviya halifaligi davriga kelib esa, saroy hashamlari, dabdabali bezaklar, oltin-kumushga berilish, xazina to'plash avj oldi. Ya'ni diniy mashg'ulotlar, Xudo yo'lidagi toat-ibodat o'rini dunyoviy ishlar, boyliklarni ustun qo'ygan kishilarga nisbatan imon-e'tiqodli kishilarning noroziligiga sabab bo'ldi. Ular ichida ilgaridan qashshoq bo'lib, uy-joy, mol-mulkka e'tibor qilmagan sahobalar ham bor edi. Bularning bir qismi dinni himoya qilib, ochiq kurashga otlangan bo'lsalar, ikkinchi qismi esa, qanoat va zuhdni asosiy maqsad qilib olib,

⁹ Islom ma'rifati. “Toshkent islom universiteti”. Toshkent, 2005, 6-7 betlar.

saroy ahli va boylar ahloqiga qarshi norozilik belgisi sifatida tarkidunyochilik (zohidlik) g'oyasini targ'ib etib, ijtimoiy hayotdan butunlay chetlashganlar, doimiy toat-ibodat bilan shug'ullanganlar.

Kufa, Bag'dod, Basra shaharlarida tarkidunyo qilgan zohidlar ko'p edi. Ularning obro'-e'tibori xalq orasida katta bo'lgan. Zohidlarning niyati ibodat bilan oxirat mag'firatini qozonish, Qur'onda va'da qilingan jannatning huzur-halovatiga yetishish edi. Ular Allohni jon-dildan sevish, Uning zoti va sifatlarini tanish va bilish, ko'ngilni nafs va xirs g'uboridan poklab, botiniy pokiza holatda Alloh vasliga yetishish va bundan lazzatlanish g'oyasini targ'ib qildilar.

Ta'lim, fan va madaniyat bo'yicha islom tashkiloti AYESKO tomonidan Toshkent shahriga 2007 yilda "Islom madaniyati poytaxti" degan nom berilishi hoki poklari O'zbekiston tuprog'ida yotgan ulug' ajdodlarimiz, ne-ne mutafakkir zotlar asrlar mobaynida dunyoviy va diniy ilmlar sohasida qanday buyuk kashfiyotlar yaratgani, buning uchun qancha zahmat va mashaqqatlar chekkanini ko'ramiz. Bugun guvoh bo'lib turgan yuksak e'tirof avvalo ana shunday ajdodlarimizning tabarruk nomlari va qoldirgan merosiga qo'shgan beqiyos hissasiga berilgan munosib baho demakdir.¹⁰

Bu ulug' zotlar qoldirgan boy ma'naviy merosni asrab-avaylab kelinayotgani, uni har tomonlama o'rganish, keng omma, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirish, jahon jamoatchiligiga targ'ib va tarannum etish yuzasidan keng ko'lamli ishlar amalga oshirib kelinmoqda.

Barchamizga ma'lumki, yurtimizda ana shunday meros sobiq sho'ro davrida ham mavjud edi. Jumladan, bebaho tarixiy qo'lyozmalar maxsus fondlarda saqlab kelinar va ulardan tor doiradagi mutaxassislar ilmiy maqsaddagina foydalana olardi. Bu merosni sinfiy va mafkuraviy nuqtai nazardan emas, asl insoniy mohiyatiga mos ravishda chuqur o'rganish, ma'naviy hayotimizning uzviy bir qismi sifatida talqin va targ'ib qilishga esa mutlaqo yo'l qo'yilmasdi. Bunga jur'at qilgan odamlarning qanday tazyiq va xavf-hatarlarga uchrashi muqarrarligini yaqin o'tmishimiz bilan tanish bo'lgan har qaysi odam yaxshi biladi. Chunonchi, yaqin o'tmishda namoz o'qish, diniy marosimlarni o'tash ta'qiqlangan edi. Masjidlar, aziz-avliyolarning ziyoratgohlariga qulf urilgan edi. Odamlarning uylaridagi Qur'on, Hadis, turli diniy adabiyotlar, hatto arab yozuvidagi boshqa kitoblar terib olinib, yoqib yuborilgan edi. Mana buni "johiliya", nodonlik desa bo'ladi. Qanchadan-qancha odamlarimiz hozirgi emin-erkin kunlarni qo'msab, ammo ko'rolmay, armon bilan o'tib ketdilar. Shu bois biz mustaqillik keltirgan ne'matlarga har qancha shukronalik aytak arziydi. Mustaqillik davrida islomiy qadriyatlar tiklandi, iymon-e'tiqodimiz o'zimizga qaytdi.

Nazorat uchun savollar:

1. Islom dini haqida nimalarni bilasiz?
2. Qur'on va Hadis qanday kitoblar?
3. Islom dinida inson ma'naviyati masalalari qanday talqin qilingan va ular xaqida nimalar bilasiz?
4. Islom dinining ilmga munosabatini izohlang.
5. Tasavvuf qanday diniy-falsafiy ta'limot? Uning mohiyatini izohlang.
6. Tasavvuf inson uchun eng katta yov deb nimani tushunadi?
7. O'rta Osiyolik qanday buyuk so'fiylarni bilasiz?
8. "Dil ba yoru - dast ba kor" iborasining mohiyatini izohlang.
9. Diniy aqidaparastlik deganda nimani tushunasiz? Uning jamiyatimiz uchun xavfi nimada?
10. Islom dinining shaxs ma'naviyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatib bering.
11. O'zbekiston mustaqilligi va dinga, diniy qadriyatlarga munosabatdagi o'zgarishlarni tushuntirib bering.

Mustaqil ish savollari

1. Jahon dinlarining ma'naviy jihatlarini.
2. Islom dinida inson ma'naviyati masalalari talqini.

¹⁰ Karimov I.A. O'zbek xalqining islom madaniyati rivojiga qo'shgan beqiyos hissasining yuksak e'tirofi. "Kuch-adolatda" gazetasi, 2007, 23-fevral.

- 3.Hadislarda ma'naviyatni shakllantirish vositasi
- 4.Komil inson ma'naviyati
- 5.Barkamol inson ma'naviy olami
- 6.Fozil inson ma'naviyati
- 7.Iymon – e'tiqod qalb gavhari
- 8.Farzandning ota va ona oldidagi burchi
- 9.Tasavvuf ilmidagi komil inson g'oyasi.
10. Ma'naviyat va din

Asosiy adabiyotlar:

- 1.Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.
- 2.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.
- 3.Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va chorolari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010
- 6.Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
- 7.Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.
- 8.Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Qo'shimcha:

1. Falsafa qomusiy lug'at. –T.: Sharq, 2004
2. Vahobov A. Milliy tiklanish va o'zlikni anglash. T., 2004.
- 3.Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz takomil bosqichlari. T.: “Sharq” 1996.
- 4.Qur'oni Karim (Abdulaziz Mansur tarjimai va izohi bilan) T.: 2001.
- 5.Komilov N. Tasavvuf. T.: “Yozuvchi”. 1-kitob 1997., 2-kitob 1999.
6. Imom Al-Buxoriy Hadis. 1-4-kitob. T.: 1993-1998.
- 7.Islom ziyosi O'zbekim siymosida. T.: “Toshkent Islom Universiteti” 2005.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
- 6.www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronnaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

7-mavzu: Amir Temur va temuriylar sulolasi davrida ma'naviyat

Darsning maqsadi. Amir Temur ulug' buniyodkor, ilm fan va madaniyat homiysi sifatida tarixda iz qoldirilganligi va temuriylar merosining o'zbek xalqining ma'naviy tiklanishida tutgan o'rni yoritib berish.

Tayanch so'z va tushunchalar. Temuriylar davri, Sharq renesansi, “Kuch adolatdadir”, “Timur tuzuklari”, vatanparvarlik, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy.

Asosiy savollar.

- 1.Amir Temur buyuk davlat arbobi va yuksak ma'naviyat sohibi.
- 2.Temuriylar sulolasi davrida ma'naviyat va ma'rifat rivoji.
- 3.Amir Temur va temuriylar sulolasi davrida yaratilgan ma'naviy merosning o'zbek xalqining ma'naviy tiklanishida tutgan o'rni.

Amir Temur – buyuk shaxs, kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, talantli me'mor, notiq, ruhshunos, shu bilan birga el-yurtini, xalqini sevgan va uni mashhuri jahon qilgan xalqimiz farzandi. Amir Temurning tarixi ko'p jildlik kitoblar yozishga arziydi. Mustaqillikka erishgunimizga qadar buni amalga oshirish imkoniga ega emas edik. Chunki kommunistik g'oya bunga yo'l bermadi. Amir Temurning o'zi tahqirlanib tuhmatu malomatlariga qoldi.

Shukrlar bo'lsinki, mustaqillik tufayli ko'p ming yillik boy tariximizni, shu jumladan ulug' bobomiz Amir Temurni o'rganish imkoniga ega bo'ldik.

Amir Temur 1336 yilning 9 aprelda Shahrisabzning Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tavallud topdi. Temurning yoshligi va yigitlik yillari mamlakat og'ir ijtimoiy-siyosiy buhron iskanjasiga tushib qolgan bir davrda kechdi.

Uzoq va mashaqqatli kurashlardan so'ng Amir Temur o'z raqiblarini yengib, hokimiyatni qo'lga kiritdi. Mayda, tarqoq feodallarni birlashtirib, markazlashgan davlat bunyod etdi, mamlakatda iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar qildi.

Amir Temurning tarix oldidagi xizmati benihoyat katta. Birinchidan u mamlakatda yuqorida aytganimizdek kuchayib ketgan feodal tarqoqlikka barham berib, el-yurtini o'z tug'i ostiga birlashtira oldi, mo'g'ullar zulmiga barham berib, markazlashgan yirik feodal davlatni barpo etdi. Bu bilan hunarmandchilik, savdo-sotiq va madaniyat rivojiga mustahkam zamin yaratib berdi. Bugun "Temur va Temuriylar madaniyati", "Temuriylar davlati", "Ulug'bek va astronomiya maktabi", "Navoiy" va "Bobur" kabi qutlug' so'zlarni nafaqat o'zbekning, balki jahon xalqlari asarlari sahifalarida uchrtar ekanmiz, bu gaplarning zaminida albatta Amir Temurning ulkan xizmatlari yotadi. Ikkinchidan, Amir Temur, o'zi bilibmi-bilmasdanmi, lekin bir qator xalqlar va yurtlarni mustamlakachilar zulmidan ozod bo'lishiga yordam berdi. Masalan, o'sha davrning eng qudratli hukmdorlaridan hisoblangan Boyazid Yildirimni tor-mor keltirib, Bolqon yarim oroli va Yevropa xalqlariga ozodlik bag'ishladi; Oltin O'rda xoni To'xtamishni ikki marta tor-mor etib, Rossiyani mo'g'ullar hukmronligidan qutulishini tezlashtirdi. Uchinchidan, Turkiston zaminini ziroatchilik, hunarmandchilik, ilm-fan va madaniyati rivojlangan ilg'or mamlakatga aylantirdi.

Temur va Temuriylar davri, umuman Sharq, xususan Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda ilm-fani, madaniyati, ma'naviyati, adabiyot va san'ati rivojida muhim bosqich, yangi tarixiy davr, tub burilishdir. Bu davrni hozirgi davr ilm-fanida Markaziy Osiyoda so'nggi Renessans (Uyg'onish) davri deb ham yuritadilar.

Butun dunyoga nomlari mashhur tarixchilar Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir, Davlatshoh Samarqandiy; olimlar – Ulug'bek, Ali Qushchi, Qozizoda Rumiy; faylasuf shoirlar – Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Lutfiy, Sakkokiy, Atoiy, musavvirlar – Kamoliddin Behzod, Qosim Ali, Mirak Naqqosh, hattotlar: Sulton Ali Mashhadiy, Sulton Muhammad Xandon, Muhammad bin Nur va boshqalar mana shu davrda yashab ijod qildilar. Ularning hammasi o'sha davr va o'zlarigacha bo'lgan insoniyat ma'naviyati, ma'rifati va madaniyati yutug'ining barcha sohalari mukammal bilib va o'zlashtirib olgan, o'zlari tanlagan sohalarning hali hech kim tomonidan zabt etilmagan cho'qqilarini egallagan ulug' siymolar, qomusiy ilm, aql egalari bo'lganlar.

Milliy mustaqillik tufayli jahon ma'naviyati va ma'rifati sahnida o'z o'rinlariga ega bo'lgan piru komil ajdodlarimizni va ular qoldirgan boy ma'naviy-ma'rifiy merosni teran anglash, o'rganish va ulug'lash imkoniyati yuzaga keldi. Inchunun, ota-bobolarimiz, xususan buyuk davlat arbobi, ma'rifat homiysi, yuksak ma'naviyat egasi Amir Temur va uning avlodlari qoldirgan, abadiylikka daxldor merosi bugungi kunda xalqimiz ruhiy-ma'naviy poklanishi va milliy o'zligini anglashning bitmas-tuganmas chashmasidir.

Biz bugun yashayotgan Mustaqil O'zbekiston davlatidagi tarixiy shaharlar, go'zal makonlarning ko'pchiligi Amir Temur va temuriylar davrida vujudga keldi. Temuriylar davri har sohada chinakam uyg'onish davri bo'ldi. 150 yillik mustamlakachilik, 70 yillik qaramlik va tobelik yillarida shunday buyuk zot, dunyoga mashhur davlat arbobi, ulug' bunyodkor Amir Temur shaxsiyatining asl mohiyatiga xolis va haqqoniy baho berish imkonidan mahrum bo'lib

yashadik. Sho‘ro tuzumi sohibqiron haqidagi haqiqatni xalqdan yashirib keldi. Bobokalonimiz to‘g‘risida ikki og‘iz iliq so‘z aytilgan barcha manbalar ko‘zdan yashirildi, ta‘qiqlandi yoki soxtalashtirildi. Prezident Islom Karimov aytganidek: “Amir Temur nomi tariximiz sahifalaridan qora bo‘yoq bilan o‘chirildi, unutilishga mahkum etildi. Maqsad xalqimizning yuragidan milliy ong, milliy g‘urur tuyg‘usini yo‘qotish, uni qaramlikka, tobelikka ko‘ndirish edi”. Yoki Prezidentning yana quyidagi so‘zini eslaylik: “Sho‘ro davrida bizga Amir Temurni bosqinchi, zolim, qonxo‘r jallod, borib turgan johil, deb uqtirib kelishdi... Amir Temur haqidagi bu uydirma – sof siyosiy maqsadlarni ko‘zlagan tuhmatdan iborat. Bilasizmi, bu ishlarning tagidagi maqsad bitta bo‘lgan: ya‘ni, bizning o‘zligimizni, tariximizni unuttirish, bizni manqurtga aylantirish. Shuning uchun ham biz amir Temurning hurmatini joyiga qo‘yar ekanmiz, birinchi galda shu savobli ish orqali xalqimizning, millatimizning izzat-hurmatini joyiga qo‘ygan bo‘lamiz. Buni hech qachon unutmazlik zarur. O‘zligimizni anglashimiz, milliy qadriyatlarimizni tiklashimiz ham qarz, ham farz”.

Nazorat uchun savollar:

1. Nima uchun Amir Temurni buyuk davlat arbobi va sarkarda deymiz?
2. Amir Temurning yuksak ma‘naviyat egasi ekanligini izohlang.
3. ”Temur tuzuklari” qanday asar?
4. ”Temur tuzuklari” asridagi adolat, to‘g‘rilik, halollik, do‘stlarga sadoqat, vatanparvarlik to‘g‘risidagi fikrlardan misollar keltiring.
5. Mirzo Ulug‘bekning ilm-fan va ma‘rifat rivojiga qo‘shgan hissasi nimalardan iborat?
6. Ulug‘bek Akademiyasida faoliyat ko‘rsatgan olimlardan kimlarni bilasiz?
7. Nima uchun Alisher Navoiyni “So‘z mulkingning sultoni” deb ataymiz? (misollar bilan isbotlang).
8. Alisher Navoiyning qanday asarlarini bilasiz?
9. Mustaqillik va Amir Temur, temuriylar davriga munosabatdagi o‘zgarishni tushuntirib bering.

Mustaqil ish savollari

- Shaxs ma‘naviyati va jamiyat hayotida OAV larining o‘rni va roli.
- “Temur tuzuklari” inson ma‘naviy xislatlari haqida.
- Mehnatga halol munosabat shaxs barkamolligi sharti.
- Huquqiy demokratik davlatning asosiy ma‘naviy belgilari.
- Buyuk ajdodlarimizning madaniy va ma‘naviy merosining umuinsoniy ahamiyati.
- Ma‘naviyatimiz yulduzlari deganda kimlarni tushunasiz?
- Mustaqil demokratik davlatni qurishda ma‘naviy-ahloqiy shaxslarning o‘rni.
- O‘zbek oilasida ma‘naviy –ahloqiy tarbiya an‘analari.

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to‘plami. 1-17 jildlar. T. O‘zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma‘naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharotida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g‘oyasining ijtimoiy-ma‘naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma‘naviyat asoslari. (o‘quv qo‘llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
7. Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma‘naviyatimiz asoslari. (oliy o‘quv yurtlari uchun ma‘ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.
8. Umarov E., Abdullaev M. Ma‘naviyat asoslari (o‘quv qo‘llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Internet ma‘lumotlari:

1. www: press – service. uz.

2. [www: mfa. uz.](http://www.mfa.uz)
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. [www. marifatars-inform.uz.](http://www.marifatars-inform.uz) ma'rifat jurnali
6. [www/ natlub.uz](http://www.natlub.uz)
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronnaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

8-mavzu: Ma'naviy barkamol, komil inson tushunchalari va ularning sharqona ta'rifi

Darsning maqsadi: Ma'naviy barkamol, komil inson tushunchalari va ularning Sharqona ta'rifi Inson, shaxs va fuqaro tushunchalari. Ularning ma'naviy jihatlari. Ma'naviy tahdid va ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash zaruriyati xaqida ma'lumot berish.

Tayanch so'z va tushunchalar: ma'naviy barkamol, barkamol avlod, inson, shaxs, fuqaro, komil inson, Sharqona fazilatlar.

Asosiy savollar:

1. Inson, shaxs, fuqaro tushunchalari va ularning ma'naviy jihatlari
2. Ma'naviy tahdid va ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash zarurati
3. Ma'naviy barkamol inson tushunchasi, uning mohiyati
4. Komil inson va uning sharqona fazilatlarini

Ma'naviy barkamol, komil inson tushunchalarini bilib olishdan avval inson, shaxs, fuqaro tushunchalarining mazmun-mohiyatini bilib olish lozim bo'ladi.

Inson nihoyatda murakkab, ko'p qirrali va ko'p o'lchamli mavjudot bo'lib, uning mohiyatini anglash yuzasidan turli qarashlar ilgari surib kelinmoqda. Sharq falsafasi tarixida ham inson bosh mavzulardan biri bo'lib kelgan.

Masalan, Forobiy falsafasida inson butun borliq taraqqiyotining mahsuli sifatida izohlanadi. Mutafakkir insoning barcha olijanob fazilatlarini ilm tufayli ekanligini, inson hayotining mazmuni-baxtli bo'lish va baxtli qilishga intilish, bunga esa faqat ilm va ma'rifat orqali erishish mumkinligini ko'rsatdi. Beruniy va Ibn Sino insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aql va tafakkur tufayli ekanligini isbotlashga harakat qildilar. Abu Homid G'azzoliy insonning boshqa mavjudotlardan ustunligi aqlda emas, balki inson qalbida ekanligini ko'rsatdi. Ulug' mutasavvuf Abduholiq G'ijduvoni insonni "kichik olam" deb hisoblagan.

Inson ma'naviyatini yuksaltirmasdan turib, xalqimiz hayoti va turmushi yuksalishida, hamda malakatimiz taraqqiyotida muvaffaqiyatlarga erishish qiyin. Islohotlarning birinchi bosqichida milliy ma'naviyatni yuksaltirish yo'lidagi ko'zlangan maqsad to'la amalga oshirildi va ikkinchi bosqichda amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalarga zamin hozirlandi. Ma'naviy, g'oyaviy-mafkuraviy parokandalik davriga barham berildi. Ijtimoiy hodisalar bilan birga milliy ma'naviyatimiz yuksala bordi. Yurtboshimiz I.A.Karimov "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" asarida ta'kidlaganidek: "Xalqning ma'naviyati va madaniyati, uning haqiqiy tarixi va o'ziga xosligi qayta tiklanayotganligi jamiyatimizni yangilanish va taraqqiy ettirish yo'lidan muvaffaqiyatli olg'a siljishida hal qiluvchi, ta'bir joiz bo'lsa belgilovchi ahamiyatga egadir..."¹¹ Haqiqatan faqat ma'naviy erkin va ozod xalq teran va komil tafakkur tufayli har sohada katta yutuqlarga erishishi mumkin. Boshqacha aytganda, faqat ma'naviy sog'lom, kuchli jamiyatgina islohotlarga tayyor bo'lishi mumkin.¹²

Ma'naviy barkamol inson tushunchasi keng qamrovli serqirra tushuncha. Ma'naviy barkamol inson – komil inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ayni vaqtda ma'naviy barkamol inson tushunchasi sog'lom avlod tushunchasi bilan ham bog'lanib ketadi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushunchalar alohida-alohida ishlatilsa-da, mohiyatan ularning hammasi inson ahloqi va odobini, ularda shakllangan barcha ijobiy xislatlarni, ularning insonlarga, jamiyatga va Vatanga bo'lgan munosabatlaridan tortib, toki oilagacha, ota-onaga va boshqalarga munosabatlarining barcha qirralarini qamrab oladi. Mustaqillikka erishib, ma'naviyat va ma'rifat masalalariga birinchi darajali

¹¹ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. Toshkent, "O'zbekiston", 1998.299-300-betlar.

¹² O'sha joyda, 306-bet.

ahamiyat berishimiz, mustaqillikni mustahkamlash vazifalari, tarbiya sohasida sog‘lom avlod, ma’naviy barkamol inson, komil inson kabi tushunchalarga izoh berishni, ularning mohiyatini ochib berishni taqozo etmoqda. Shuning uchun ma’naviy barkamol insonni, sohlom avlodni tarbiyalash muhim va dolzarb masala. Bu masalada yurtboshimizning quyidagi so‘zi ibratlidir: “Biz sog‘lom avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazishimiz kerak. Sog‘lom kishi deganda faqat jismoniy sog‘lomlikni emas, balki sharqona ahloq-odob va umumbashariy g‘oyalari ruhida kamol topgan insonni tushunamiz”²

Bu fikrlardan ko‘rinib turibdiki, sharqona odob-ahloq va umumbashariy g‘oyalarni ongiga singdirib olgan kishi yuksak ma’naviyatli, ya’ni ma’naviy barkamol, komil inson hisoblanadi. Ma’naviy barkamollik insonning dunyoqarashi, e’tiqodi, ruhiyati, xulq-atvor normalari, ahloq-odobi bilan bevosita aloqadorligi bilan ajralib turadi. Ma’naviy barkamol kishilar xalq taqdiri va farovonligi, vatan taqdiri va uning ravnaqini o‘ylaydilar. Ular mutelikda, qaramlikda yashashni istamaydilar.

Komil inson tushunchasi ma’naviy barkamol inson tushunchasi bilan hamohangdir. Ma’naviy barkamollikka erishmay komil inson darajasiga yetish mumkin emas. Demak, ma’naviy barkamollikka intilish – bu komil inson darajasiga erishish uchun intilishdir. Komillikka inson butun umri davomida erishib boradi. Uchta tushuncha: sog‘lom avlod, ma’naviy barkamol, komil inson – darajama-daraja chuqur ma’no kasb etadi. Shundan kelib chiqadigan bo‘lsak, komil inson bo‘lishning aniq cheki va chegarasi yo‘q. Shu bilan birga ma’naviy-ahloqiy komillik darajasini har kim o‘zicha belgilay olmaydi. Kimki “Men ma’naviy-ahloqiy komillik cho‘qqisiga yetdim desa, o‘ziga o‘zi yuksak baho bersa, u hali komil inson emas. Inson hech qachon o‘zining ma’naviy kamolot darajasiga baho bera olmaydi. Komillik har bir shaxsning boshqalar bilan bo‘lgan munosabatda ko‘zga tashlanadi. Komil insonni ota-ona, jamoatchilik, ular bilan munosabat shakllantiradi. Komillikning yo‘li odalardan faqat yaxshi fazilatlarini o‘rganish, ibrat olish, doimo yaxshilikka, ezgulikka intilishdir.

Bizning ko‘hna tariximizda yuzaga kelgan, xalq, mamalakat tarixida katta ma’naviy-ahloqiy tarbiya rolini o‘ynagan tasavvuf komil inson nazariyasi, uni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqidagi ta’limot va amaliyot sanaladi. Mazkur masalani tasavvuf ta’limotidan kelib chiqqan holda bayon etishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Nazorat uchun savollar:

1. Inson, shaxs, fuqaro tushunchalarini izohlang.
2. Ma’naviy tahdid nima. Uning salbiy oqibatlarini izohlang.
3. Ma’naviy barkamol insonni, komil insonni, sog‘lom avlodni tarbiyalash nima uchun zamona talabi hisoblanadi?
4. I.A.Karimovning ma’naviy barkamol insonni tarbiyalash to‘g‘risidagi g‘oyalari?
5. Ma’naviy barkamol deganda qanday insonni tushunasiz?
6. Sog‘lom avlodning qirralarini izohlang.
7. Komil inson deganda qanday insonni tushunasiz?
8. Ma’naviy barkamol, sog‘lom avlod, komil inson tushunchalaridagi mushtaraklik va farq nimada?
9. Komil inson haqida Sharq mutafakkirlari fikrlaridan namunalar keltiring.
10. Sog‘lom avlod davlat dasturi haqida nimalarni bilasiz?
11. Ma’naviy barkamol, komil insonning asosiy fazilatlariga nimalar kiradi?

Mustaqil ish savollari

1. Komil inson haqida Sharq mutafakkirlari fikrlaridan namunalar
2. Barkamol inson ma’naviy olami
3. Barkamol avlod - ijtimoiy-manaviy taraqqiyot mezonlari.
4. Barkamol insonning ahloqiy fazilatlarini.

² Karimov I. A. O‘zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1995, 57-bet.

5. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” asaridagi Farhod obrazi.

6. Ahloq-odobga oid hadislarning namunalari

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Asarlar to‘plami. 1-17 jildlar. T. O‘zbekiston. 1996-2009.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma’naviyat, 2008. -176.
3. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009. – 56 b.
4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.
5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g‘oyasining ijtimoiy-ma’naviy ahamiyati. T.: 2010
6. Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma’naviyat asoslari. (o‘quv qo‘llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.
7. Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma’naviyatimiz asoslari. (oliy o‘quv yurtlari uchun ma’ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.
8. Umarov E., Abdullaev M. Ma’naviyat asoslari (o‘quv qo‘llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Qo‘shimcha:

1. Falsafa qomusiy lug‘at. –T.: Sharq, 2004
2. Vahobov A. Milliy tiklanish va o‘zlikni anglash. T., 2004.
3. Imomnazarov M. Milliy ma’naviyatimiz takomil bosqichlari. T.: “Sharq” 1996.
4. Qur‘oni Karim (Abdulaziz Mansur tarjimasini va izohi bilan) T.: 2001.
5. Komilov N. Tasavvuf. T.: “Yozuvchi”. 1-kitob 1997., 2-kitob 1999.
6. Imom Al-Buxoriy Hadis. 1-4-kitob. T.: 1993-1998.
7. Islom ziyosi O‘zbekim siyomosida. T.: “Toshkent Islom Universiteti” 2005.

Internet ma’lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma’rifat jurnali
6. www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)

9-mavzu: Shaxs ma’naviyatini rivojlantirish omillari va vositalari.

Darsning maqsadi: Shaxs ma’naviyati mezonlari va fazilatlarini haqida tushuncha berish. Vatan – sajdagoh kabi muqaddas ekanligi. Vatanparvarlik – yetuk ma’naviylik mezon ekanligi xaqida ma’lumot berish.

Tayanch so‘z va tushunchalar: Vatan, vatanparvarlik, inson, insonparvalik, millat, millatparvarlik, sadoqat, shaxs.

Asosiy savollar:

1. Shaxs ma’naviyati mezonlari va belgilari (fazilatlarini) haqida tushuncha
2. Vatan - sajdagoh kabi muqaddasdir
3. Vatanparvarlik – yetuk ma’naviyatlilik mezonini
4. Insonparvarlik – inson va jamiyat ma’naviy qiyofasining mezonini
5. O‘z Vatani va millatiga sadoqatli bo‘lish-yuksak ma’naviylik mezonini

Shaxs ma’naviyati mezonlari, ko‘rinishlari, mohiyati va ahamiyatini yoritishdan avval uning mezonlari va belgilarini (fazilatlarini), ularning o‘zaro farqi haqida qisqacha ma’lumot berishni lozim topdik. Shaxs ma’naviyati mezonlari mamlakat, millat, insonlar hayoti va kelajak

taqdiri tahlikali holatga tushganda uning oldini olish uchun millat, halq va uning vakillarida namoyon bo'ladigan ma'suliyat hissi, ma'naviy tuyg'u va e'tiqodning amaliy namoyon bo'lishi deb tushunishimiz mumkin. Shaxs ma'naviyati mezonlariga vatanparvarlik, insonparvarlik, adolatparvarlik, o'z millatiga sadoqat, milliy o'zlikni anglash, qonunga itoatkorlik, davlat tizimiga hurmat, fuqarolik burchiga sadoqat va boshqalar kirib, ular chuqur va keng ijtimoiy ahamiyat kasb etishi bilan ajralib turadi.

Shaxs ma'naviyati belgilari (fazilatlar) esa garchi shaxs ma'naviyatiga mezonlari bilan uzviy bog'lanib ketsada, biroq undan farq qiladi. Shaxs ma'naviyati mezonlari yuqorida ta'kidlaganimizdek butun insoniyat, mamlakat, millat, halq va kishilar taqdiri bilan bog'lanib ketishi, chuqur va keng ijtimoiy xarakter kasb etishi bilan ajralib turadi.

Shaxs ma'naviyati belgilari (fazilatlar) esa kishilarning kundalik hayot faoliyatlarida: oilada, ko'cha-ko'ya, mahalla, jamoat joylari, mehnat jamoasidagi o'zaro munosabatlarda namoyon bo'ladigan barcha ma'naviy-ahloqiy hatti-harakatlarni o'z ichiga qamrab olib, ularga quyidagilarni kiritish mumkin: imon, diyonat, vijdonlilik, mehr-shafqat, to'g'rilik, xalollik, poklik, vafodorlik, mehnatsevarlik, uyat, andisha, hayolilik, or-nomus, muloyimlik, kamtarlik, o'zgalarning haqiga hiyonat qilmaslik, o'zaro hurmat, beva-bechora, yetim-esirlarga, muhtoj oilalarga yordam, boshqa millat vakillariga hurmat va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Mazkur mavzu bayonida shaxs ma'naviyati mezonlaridan ba'zilari haqida fikr yuritishni lozim topdik.

Vatan – bu inson va uning avlod – ajdodlari kindik qoni to'kilgan muqaddas dargohdir. Vatan – ajdodlar maskani, el-yurt, halq voyaga yetgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlar, qadriyatlar shakllanib, o'sib kamol topib boradigan zamindir.

Vatan deganda, hamisha tug'ilib o'sgan, ko'z ochib ko'rgan, ta'lim-tarbiya olib voyaga yetgan, necha-necha avlodu ajdodlarimiz yashab o'tgan, ularning aql-idroki, mehnati sarf qilingan yurt ko'z oldimizga keladi.

Milliy mustaqillik- halqimizda, ayniqsa o'sib kelayotgan yosh barkamol avlodimizda vatanparvarlik tuyg'ularining tiklanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Hozirda vatanparvarlik o'zining qanday qirralari bilan namoyon bo'layotir? Vatanparvarlikning mohiyati nimalarda, qanday amaliy ishlar faoliyatida namoyon bo'ladi? Umuman vatanparvarlik nima, uni qanday tushunmoq kerak, u haqda donishmandlar nima deganlar? Quyida ana shular haqida bahs yuritmoqchimiz.

Vatanparvarlik- Vatanga nisbatan sadoqat, unga xizmat qilish, yurt tinchligini asrash, Vatan ravnaqi uchun faol bo'lishga undaydigan ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy fazilat. Uning mazmuni-Vatanga mehr-muhabbat va sodiq bo'lishdan, yurtning o'tmishi va hoziri uchun fahrlanishdan, mamlakat manfaatlarini himoya qilishga intilishdan iborat. Vatanparvarlik otabobolardan meros qolgan zaminni sevish, halq urf-odatlarini, qadriyatlarini asrash va rivojlantirish, o'z ona Vatani dushmanlardan, yot va begona g'oyalardan himoya qilish, uning ozodligi va mustaqilligi uchun jonini ham ayamassligi nazarda tutiladi.

Vatanparvarlik tushunchasi insonparvarlik tushunchasi bilan uyg'undur. Vatanparvarlik uchun intilish, vatanparvarlik uchun kurashning zaminida insonparvarlik yotadi.

Insonparvarlik bu o'zbek halqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. U purma'no va sermazmun tushunchadir. Insonparvarlik o'zbek halqining ajralmas hislati tarzida ko'zga tashlanadi. Qur'oni Karim insonparvarlik g'oyalari asosiga qurilgan. Muxammad alayhissalom hadisi shu g'oyalarga boy hikmatlar majmuasi sanaladi. Insonparvarlik kishilarning bir-biriga hurmatida, qadr-qimmatida, mehr-shafqatida, diyonatda, o'zaro ko'maklashuvda, hamdardlikda, boshqalar qayg'usiga sherik bo'lib, quvonchidan va baxtidan sevinishda, xalq baxti va yutuqlaridan faxrlanishda ko'rinadi.

O'z millatiga sadoqatli bo'lish millatparvarlik bilan hamohang tushunchadir. Millatparvarlik bu har bir inson uchun yuksak burch va ma'naviy mezon sanaladi. O'z millatini sevmagan inson o'zini ham, vatani, shu jumladan boshqa millatni ham seva olmaydi. Millatparvarlik o'z millatini boshqa millatlardan ustun qo'yish yoki kamsitish kabi (millatchilik va shovinizm) jirkanch harakatlardan tubdan farq qiluvchi tuyg'udir. Millatparvarlik o'z

millatining birligini mustahkamlash, o'z tili, urf-odatlarini, an'analarini rivojlantirish, qadriyatlar va meroslarni ko'z qorachig'iday asrash, o'z millatining kelajagi uchun xizmat qiluvchi aql-zakovat (intellektni), salohiyatni (potensial) rivojlantirish va milliy tarbiyani amalga oshirish yo'lida fidoyi bo'lishdir.

Nazorat uchun savollar:

Vatan deganda nimani tushunasiz?

Vatanparvarlik haqida o'tmish mutafakkirlari aytgan qanday fikrlarni bilasiz?

“Vatanni sevmoq iymondandir», “Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir” iboralarning mohiyatini izohlang.

Vatanparvarlikning asosiy namoyon bo'lish jihatlari nimalar kiradi?

Nima uchun insonparvarlik o'zbek halqi milliy ruhiyatining ajralmas qismi deb faxrlanamiz?

Mustaqil O'zbekistonning insonparvarlik siyosati nimalarda ko'rinadi?

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida insonparvarlik g'oyalari bayon qilingan moddalardan misollardan keltiring.

Qanday odamni millatparvar deyish mumkin?

Millatimizning mustaqilligi uchun kurashgan qanady millatparvar farzandlarini bilasiz?

Halqimizning millatparvar farzandlari hotirasini abadiylashtirish borasida qanday ishlar amalga oshirilmoqda?

Mustaqil ish savollari

1.Oila- muqadas dargoh

2.Sharqona – o'zbekona ma'naviy fazilatlar

3.Shaxs ma'naviyatini rivojlantirish omillari.

4.Ma'naviyatni qudratli kuchga aylantirish vositalari.

5.Talaba ma'naviyati

6.Yoshlar ma'naviyati

7.Erkin shaxs ma'naviyati

Asosiy adabiyotlar:

1.Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-17 jildlar. T. O'zbekiston. 1996-2009.

2.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. -176.

3.Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009. – 56 b.

4. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish ustuvor maqsadimiz T.: 2010.

5. Karimov I.A. Bu muqaddas Vatanga azizdir inson g'oyasining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. T.: 2010

6.Otamurotov S., Xusanov S., Raxmatov J.. Ma'naviyat asoslari. (o'quv qo'llanma), -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 2002 y.

7.Imomnazarov M., Eshmuxamedova M. Milliy ma'naviyatimiz asoslari. (oliy o'quv yurtlari uchun ma'ruza matnlari). –T.: “Islom universiteti”, 2001 y.

8.Umarov E., Abdullaev M. Ma'naviyat asoslari (o'quv qo'llanma) “Sharq” nashriyoti., -T.: 2005 y.

Qo'shimcha:

1. Falsafa qomusiy lug'at. –T.: Sharq, 2004

2. Vahobov A. Milliy tiklanish va o'zlikni anglash. T., 2004.

3.Imomnazarov M. Milliy ma'naviyatimiz takomil bosqichlari. T.: “Sharq” 1996.

4.Qur'oni Karim (Abdulaziz Mansur tarjimasini va izohi bilan) T.: 2001.

5.Komilov N. Tasavvuf. T.: “Yozuvchi”. 1-kitob 1997., 2-kitob 1999.

6. Imom Al-Buxoriy Hadis. 1-4-kitob. T.: 1993-1998.

7.Islom ziyosi O'zbekim siyosida. T.: “Toshkent Islom Universiteti” 2005.

Internet ma'lumotlari:

1. www: press – service. uz.
2. www: mfa. uz.
3. <http://www.pacademy.edu.b>
4. <http://www.rags.ru/kaf/fi..>
5. www. marifatars-inform.uz. ma'rifat jurnali
6. www/ natlub.uz
7. respublika uzbekistan [http:// www. gov.uz](http://www.gov.uz)
8. uznu [http:// www.nuu.uz](http://www.nuu.uz)
9. otkritaya elektronnaya biblioteka [http:// orel.rsl.ru](http://orel.rsl.ru)